

Työväentutkimus vuosikirja 2013, verkkoversio

Kirja-arvio:

Kokovartalokuva faktoreista

Markku Kuusela: Faktorianalyysi. Helsingin Faktoriklubin historia. Helsingin Faktoriklubi, Helsinki 2012. 637 s.

Teoksen rajauksia

Teoksen esipuheesta käy selkeästi ilmi kirjoittajan keskeisimmät tavoitteet ja rajaukset: ”Kun otin tehdäkseen kirjoittaa Helsingin Faktoriklubin historian, halusin tehdä siitä laajan analyysin pääkaupunkiseudun järjestäytyneistä faktoreista, heidän työstään ja järjestötoiminnastaan”. Teos on poikkeuksellisessa määrin yksittäisten faktorien historiaa: ”Olen sisällyttänyt kirjaan tietoja mahdollisimman monesta pääkaupunkiseudulla vaikuttaneesta faktorista. Halusin aktiivien rinnalle nostaa myös klubin rivijäseniä”. Henkilöiden kautta ”muodostuu kuva faktorikunnan monisäikeisestä verkostosta”.

Kirjoittaja valittaa sitä että ”Faktoriklubin työ jäsenistön virkistystoiminnan hyväksi olisi ansainnut laajemman käsittelyn”. Voi lohduttaa: Käsittely on ollut sängen kattavaa. Varmaan on kuitenkin totta, että Snacknäsin lomakylästä olisi voinut kirjoittaa kokonaisen kirjan!

Valistustyöstä on myös jouduttu supistamaan. Sellaisia asioita on jätetty vähemmälle huomiolle, mistä on äskettäin julkaistu kirjallisuutta. Vähemmälle huomiolle on jätetty muun muassa kirjapainotekniikan historia, jota käsitteli vuonna 2011 ilmestynyt Lars-Erik Gardbergin kattava yleisteos. Jorma Honkalan Faktoriliiton ja Mediaunionin 100-vuotishistoriateos puolestaan ilmestyi vuonna 2009. Tämän vuoksi liittotason kysymyksiin on kirjoittajan mukaan puututtu ”vain satunnaisesti”. Tähän voi todeta, että kaikki oleelliset liiton muutosvaiheet on kirjattu varsin tarkasti. Muu ei ehkä olisikaan mahdollista, koska klubin ja liiton taival on ollut ainakin 1960–70-luvuille asti läheistä ja jopa yhteen kietoutunutta. Faktorien ja kirjaliittolaisten taival oin ollut sillä tavoin paralleelista, että Helsingin yhdistys on vaikuttanut poikkeuksellisen paljon kummankin liiton toimintaan. Näyttäisi siltä että klubin merkitys oman liiton toiminnassa on ollut vielä suurempaa kuin Helsingin Kirjatyöntekijäin yhdistyksen vaikutus Suomen Kirjatyöntekijäin liittoon.

Kuka on faktori eilen ja tänään?

Faktori oli ja on kirjapainossa toimiva työnjohtaja. Faktoreissa on perinteisesti ollut sekä omistajia että puhtaita työnjohtajia. Keskeistä on se että faktori on aina ollut omistajien ja työntekijöiden välissä. Faktorit on yleensä mielletty työnantajien, isäntien, edustajiksi. Kirjapainon omistajat ja myös kirjapainotyöntekijät ovat useimmiten ymmärtäneet faktorien aseman tällä tavalla. Faktorien oma itseymmärrys joutui koettelelle erityisesti konfliktitilanteissa, joissa kirjatyöntekijät uhkasivat työtaistelulla tai ryhtyivät siihen. Näistä rajankäynneistä Faktoriklubin historiassa on hienoja kuvauksia.

Ajan saatossa faktorin toimenkuva on monipuolistunut niin että vuonna 1988 Faktoriliiton jäsenillä oli yli sata ammattinimikettä. Työnjohtaja oli eniten käytetty ammattinimike, toiseksi tuli myyntifaktori, kolmanneksi faktori ja neljänneksi tuotantopäällikkö. Vuonna 1996 liiton jäsenkunnan keskeisin perustyö oli edelleenkin tuotannon johtaminen. Tässä suhteessa mikään ei ole muuttunut ajan saatossa.

Helsingin faktoriklubin perustaminen

Helsingin Faktoriklubin perustamista edelsivät moninaiset vaiheet. Tässä yhteydessä riittänee todeta, että helsinkiläiset faktorit toimivat aktiivisesti mm. wrightiläisen työväenliikkeen piirissä. Vähitellen 1890-luvulla faktorit jättäytyivät pois Helsingin Työväenyhdistyksen toiminnasta.

Helsinkiläisillä faktoreilla oli oma yhteysverkkonsa viimeistään vuodesta 1885 lähtien. Helsingin Faktoriklubi perustettiin kuitenkin vasta parikymmentä vuotta myöhemmin. Matti Nieminen arvelee, että varsinaisen epävirallisen klubin perustaminen tapahtui vuonna 1889. Kirjatyöntekijät järjestäytyivät omaksi valtakunnalliseksi liitokseen vuonna 1894. Vuonna 1897 kirjaltajaliitolla oli 561 jäsentä, joista 24 oli faktoreita. Pidemmän päälle jäsenyys työntekijäliitossa kävi faktoreille kuitenkin ahdistavaksi. Tämä johtui muun muassa siitä, että heidän keskuudessaan oli myös yrittäjiä. Radikaalit voimat vahvistuivat Kirjaltajaliitossa, ja lopullinen ero tuli, kun Kirjaltajaliiton liittokokous vuonna 1905 teki päätöksen liittymisestä Sosialidemokraattiseen puolueen jäsenjärjestöksi.

Helsingin Faktoriklubin syntysanat lausuttiin 22.10.1905 Alppilan ravintolassa. Tilaisuus oli kutsuttu koolle keskustelemaan tariffeista ja kirjapainomuseohankkeesta. Kun varsinaiset asiat oli käsitelty, K.J. Mandelin ehdotti, että ”Helsinkiin perustettaisiin paikkakunnan faktorien kesken yhdistys”, jonka Mandelinin mukaan ”tulisi olla yhtäläillä ammatti- kuin muissakin asioissa yhdyside paikkakunnan kirjapainoissa työskentelevien faktorien välillä”. Ehdotus sai myönteisen

vastaanoton, jonka vuoksi valittiin toimikunta valmistelemaan yhdistykselle sääntöjä. Seuraavan kerran kokoonnuttiin helmikuussa 1906 hotelli Fenniaan, missä toimikunnan sääntöehdotus hyväksyttiin. Suljetun lippuäänestyksen perusteella johtokuntaan tulivat valituiksi A. Finander, L. Lyytikäinen, G. Elfgren, A. Kosk ja K.F. Bäckman (Puromies). Varajäseniksi tulivat K.J. Mandelin a E. Holländer.

Klubista ammattijärjestöksi

Työntekijöiden järjestäytyminen ja vaatimusten koveneminen johti ennen pitkää graafisen teollisuuden työnantajien järjestäytymiseen. Kirjaltajaliitto oli jo 1899 esittänyt koko maata kattavan työehtosopimuksen solmimista. Tästä seurasi prosessi, jonka seurauksena Suomen kirjapainonostajien yleinen kokous perusti Suomen Kirjapainajayhdistyksen (Boktryckarförening i Finland) helmikuussa 1900. Tässä vaiheessa Kirjapainajayhdistyksen jäseniksi kelpuutettiin myös faktorit. 1900-luvun alussa vain graafisessa teollisuudessa oli voimassa valtakunnallinen työehtosopimus.

Nykyisen EK:n edeltäjä, Suomen Yleinen Työnantajaliitto (SYT), kehotti Kirjapainajayhdistystä liittymään jäsenekseen. Tässä yhteydessä Kirjapainajayhdistys lakkautettiin ja tilalle perustettiin Graafisen Teollisuuden Harjoittajain Liitto. Tämä vuonna 1907 toimintansa aloittanut liitto otti jäsenikseen vain ”Suomessa sijaitsevan graafisen laitoksen omistajat”. Työnantajajäsenyys ei ollut enää faktorien ongelma, he eivät työnteokoasemansa perusteella kuuluneet siihen joukkoon.

Työntekijöillä ja -antajilla oli nyt omat valtakunnalliset järjestönsä, kun taas faktoreilta sellainen puuttui. Klubin aloitteesta pidettiin lopulta faktorien ensimmäinen yleinen kokous. Se järjestettiin 5.6.1909 laulukuo MM:n huoneistossa Aleksanterinkatu 12:sta. Suurin osa paikalla olleista oli helsinkiläisiä. Kaksipäiväisen tapaamisen syntysanat lausui Helsingin Faktoriklubin puheenjohtaja Albert Kosk kertoen kolmivuotiaan klubin hyödyllisyydestä ja toivoen valtakunnallisen yhdistyksen perustamista, johon kaikki graafisen alan työnjohtajat voisivat ottaa osaa.

Perustettu Suomen Faktoriliitto oli käytännössä vuosikymmenien ajan hyvin helsinkiläisvetoinen organisaatio. Muun muassa kaikki hallituksen jäsenet oli valittu helsinkiläisten faktorien keskuudesta. Liiton ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin HFK:n puheenjohtaja A. Kosk. Klubin ja liiton yhteys pysyi pitkään todella läheisenä, jonka vuoksi ne saattoivat pitää jopa yhteistä toimistoa.

Kirjapainotyönantajat eivät tunteneet tarvetta antaa faktoreille itsenäisiä sopimusoikeuksia, jonka vuoksi faktoreiden palkat hoidettiin suosituksin. Graafisen teollisuuden Työnantajaliiton ja Suomen Faktoriliiton välille solmittiin vasta heinäkuun alussa 1967 yleissopimus. Tätäkään ei voinut pitää vielä varsinaisena työehtosopimuksena. Kenttä ei ollut kuitenkaan tyytyväinen, vaan esitti Faktoriliiton kesällä 1968 Espoon Otaniemessä pidetyssä liittokokouksessa kritiikkiä uutta yleissopimusta kohtaan. Kenttä halusi ”oikean” työehtosopimuksen.

Faktoriliitossa otettiin määrätietoinen linja kohti jäsenistön etuja valvovaa modernia ammattiliittoa, kun Ahti Åvallista tuli vuonna 1968 liiton puheenjohtaja. Tämän seurauksena GTT:n ja Suomen Faktoriliiton kesken allekirjoitettiin 3.6.1971 työehtosopimus. Ympyrä sulkeutui vuoden lopussa kun jäsenäänestyksen perusteella – noin 40 % jäsenistä äänesti, 68,8 % äänestäneistä puolesta – Suomen Faktoriliitto liittyi Suomen Teknisten Toimihenkilöiden Keskusliiton (STTK) jäseneksi. Teoksen kirjoittajan Markku Kuuselan mukaan ”Faktoriliiton muuttuminen herraskerhosta ammattiliitoksi tapahtui kuin huomaamatta”. Ehkä niin mutta kyllä prosessi kokonaisuudessaan oli historiallisen pitkä!

Oppia haettiin aikanaan ulkomailta – ennen oppilaitoksia

Kirjapainotyöntekijät ovat hankkineet ammattitaitoa maan rajojen ulkopuolelta. Tämä ulkomainen opinkäynti koski erityisesti faktoreita. Opinkäynti oli käytännönläheistä ulkomaisissa kirjapainoissa työskentelyä: Ruotsissa, Tanskassa, Saksassa, Baltiassa, Pietarissa jne. Ulkomailta oltiin kuukausia, joskus monia vuosiakin. Opinkäyntiä helpotti se, että ala Suomessa, erityisesti pääkaupunkiseudulla, oli hyvin ruotsinkielistä. Matkustelua ei nykyisenkaltainen byrokratia vaivannut. Suomeen tuli myös ulkomaisia faktoreita, joista monet myös jäivät maahan.

1920-luvulta lähtien faktorit alkoivat enenevästi kurssittaa itseään erilaisilla koulutuspäivillä. Graafisen alan työvoimakoulutus oleellisesti parani, kun vuonna 1919 Helsingin kaupunki perusti kunnallisen Kirjapainokoulun, jolloin tuleville kirjapainotyöntekijöille ryhdyttiin antamaan myös teoreettista koulutusta. Koulutuksen käytännön opetuksen antamisessa Faktoriklubin jäsenet olivat avainasemassa. Näin teoria ja käytäntö kulkivat käsi kädessä. Myöhemmin koulutus eri tasoilla laajeni niin, että tänä päivänä annetaan myös alan insinööritason koulutusta.

Helsinki oli kirjapainokaupunki ”kirjapainokatuineen”

Helsinki oli vielä muutama vuosikymmen sitten poikkeuksellisen voimakas graafisen alan ja tuotannon keskittymä, jossa oli suurimmat kustantamot, lehtitalot ja kirjapainot sekä runsaasti pieniä painoja ja alan erityispalvelulaitoksia. Markku Kuuselan mukaan Hietalahden satamaradan valmistuminen vuonna 1894 mahdollisti Kampin alueen muuttamisen kirjapainoteollisuuden kohteeksi. Lönnrotin kadusta tuli erityisen suosittu. Siitä tuli Maarit Niiniluodon sanoin ”painavin katu”. Vuonna 1965 Lönnrotinkadun varrella toimi kaikkiaan 16 kirjapainoa. Annankadulla toimi seitsemän painoa, Kalevankadulla kuusi ja Uudenmaankadulla kolme kirjapainoa. Vielä 1970-luvun alussa Lönnrotinkadun varrella työskenteli yli tuhat kirjatyöntekijää!

Myöhemmin suuret painotalot lähes järjestään siirtyivät kantakaupungin ulkopuolelle – logistisista syistä, tai kun kaupunki ei tullut niiden laajentumistarpeita vastaa esimerkiksi kaavoituksellisin keinoin. Oleellisinta oli kuitenkin se, että keskustan ulkopuolella tonttimaata oli halvempaa, ja siellä oli mahdollista rakentaa väljästi.

Ennen ja jälkeen saturaatiopisteen

Suomalainen graafinen teollisuus on 1970-luvun ensimmäiseltä puoliskolta lähtien pyrkinyt ennakoimaan tulevaisuutta teettämällä tutkimuksia tulevaisuutensa näköaloista. Leksikaalinen painaminen ja paperin käyttöön perustuva viestintä jo vuosikymmeniä sitten tunnisti sähköisen viestinnän kasvavan voiman: ensin tuli elokuva ja radio, sitten televisio, mitä toisi tullessaan kehittyvä tietokonetekniikka? Edessä arveltiin olevan jossakin vaiheessa painetun viestinnän saturaatio, eli kyllästymispiste, jonkinlainen tuotannollinen lakipiste, jonka jälkeen painettu viestintä saattaisi kääntyä absoluuttisestikin laskuun. Kyse oli siis tuotantovoimien kehityksestä, joka johtaisi pysyviin tuotannollisiin muutoksiin.

1990-luvun lama ei vielä tuonut mukanaan pysyvää muutosta. Sen toi kuitenkin henkilökohtaisten tietokoneiden jatkuva tehon kasvu ja maailmanlaajuinen verkostoituminen, jonka me tunnemme internetin nimellä. 2000-luvulle tultaessa lopullisesti selvisi että saturaatiopiste oli saavutettu. Teoksen loppusivuilla (s. 617) todetaan: ”painotuotteiden kysyntä ei enää kasva” ja ”sanomalehtien levikit ovat kääntyneet pysyvästi laskuun”. Vuonna 2000 Suomen kirjapainoteollisuus työllisti 27 000 henkeä ja vuonna 2009 enää vain runsaat 10 000. Pudotus on absoluuttista ja dramaattista!

Laatuteos monitaitoisesta ammattikunnasta

Markku Kuuselan Faktorianalyysi on kokovartalokuva monitaitoisesta ammattikunnasta, jonka työn jälki on ollut näkyvää, mutta itse tekeminen saati vapaa-aika näkymätöntä. Kuusela on tehnyt näkyväksi kuvan helsinkiläisistä faktoreista, heidän työpaikoistaan, työstään ongelmiseen ja myös vapaa-ajasta esimerkiksi Snäcknäs in lomakeskuksessa. Kirja kertoo, millaista on ollut toiminta kansalais-, talvi- ja jatkosodan aikana, kun kaikkea piti säännöstellä ja kuitenkin tuotteet piti saada valmiiksi. Suurin vääntö lienee kuitenkin tapahtunut viime vuosikymmenen aikana tapahtuneen voimakkaan teknisen muutoksen keskellä.

Suurin työ kirjan teossa lienee ollut niissä ainakin sadoissa yksittäisten faktorien kirjapainokohtaisissa mikroelämäkerroissa, joilla teoksen etenemistä on ryyditetty. Ehkä vähän kasvoton ala on näin saanut monet kasvot ja Helsingin Faktoriklubi jäsenistöstään ilmeikkään läpileikkauksen. Ei voi muuta kuin onnitella klubia tavaraesteettisestikin upeasta teoksesta!

Simo Laaksovirta

historiantutkija, Helsinki